

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

"Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні"

– К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011. – 367 с.

Автори: Слухай Н. В., Снитко О. С., Вільчинська Т. П.

Рецензент: д-р філол. н., проф. **В. М. Манакін**

(Запорізький національний університет)

Публікація рецензованого навчального посібника – помітне явище для вітчизняної вищої філологічної освіти. Навчальні плани філологічних спеціальностей більшості українських університетів далеко вже не перший рік включають дисципліни лінгвокогнітологічного напрямку. Це стало потребою з огляду на сучасні тенденції наукового розвитку початку ХХІ століття. Одним з показників цього є надзвичайно велика кількість дисертацій, інших наукових праць, присвячених дослідженню різноманітних концептів. С. Г. Воркачев в одній зі своїх останніх праць вказує на те, що "з моменту виникнення лінгвоконцептології два десятиліття тому кількість публікацій, що містять у назвах слово "концепт", збільшилась ледве не у геометричній прогресії: на теперішній день рахунок монографій і докторських дисертацій тут іде на десятки, кандидатських дисертацій – на сотні, а статей – на тисячі..." [Воркачев 2011, 66]. Вчені почали говорити навіть про "концептоманію": "Лінгвокультурологія зараз, – читаємо далі у С. Г. Воркачева, – вочевидь найбільш модний напрям в російському (додамо, що в українському також – В. М.) мовознавстві – "таке зараз носять" – і "концепт" продовжує залишатися парольним терміном, уживання якого, на думку його користувачів, має свідчити про їхню наукову "просунутість" ..." [Воркачев 2011, 67; пор. схожі міркування: Левицький 2009, 8; Манакін 2011, 29.]

Незважаючи на надзвичайну популярність і продуктивність цього напрямку, який разом з тим переживає стадію становлення і потребує уточнення своїх меж і термінів, в Україні практично відсутні навчальні посібники, а також монографічні узагальнення з лінгвоконцептології, концептології та когнітології в цілому. Монографія А. М. Приходька "Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики" (Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.) і відповідний розділ підручника О. О. Селіванової "Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми" (Полтава: Довкілля – К, 2008. – 711 с.) – щасливий виняток у сенсі сказаного. Базовими для українських студентів лишаються, як відомо, книжки таких російських авторів, як М. Ф. Алефіренко, А. П. Бабушкін, С. Г. Воркачев, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, В. А. Маслова (Білорусія), З. Д. Попова і І. О. Стернін, Ю. С. Степанов та ін.

Тому найбільш цінним є те, що з виходом книги Н. В. Слухай, О. С. Снитко та Т. П. Вільчинської українські студенти нарешті одержали перший вітчизняний навчальний посібник з дисципліни, а точніше – блоку дисциплін, стрижнем яких є лінгвістична когнітологія і концептологія.

Найвиразнішою особливістю посібника є його висока інформативність. Читач зможе одержати тут у стислому або розгорнутому вигляді відомості про майже усі актуальні для когнітивної лінгвістики поняття із посиланнями на відповідні джере-

ла. Значний список імен вчених, який містить бібліографія з 555 (!) позицій, максимально репрезентовано в тексті книжки у зв'язку з висвітленням тих чи інших теоретичних положень, підходів, поглядів тощо. Йдеться не про реферування праць, як це інколи робиться у книжках і дисертаціях, а глибокий аналітичний огляд, який відбиває сучасний стан розвитку когнітології, лінгвістики та інших суміжних наук.

Структура навчального посібника складається із "Вступу", трьох розділів, "Заключного слова", списку літератури і значного за обсягом блоку додатків, що мають неабияку самодостатню цінність.

У "Вступі" представлено концентрований і глибокий аналіз існуючих поглядів на когнітивну лінгвістику, вказано її особливості, стисло представлено історію виникнення і становлення цієї галузі у нас і за кордоном, визначено її місце серед інших актуальних напрямків мовознавства тощо. Цілком прийнятною є позиція авторів щодо визначення когнітивної лінгвістики в якості напрямку (галузі) антропологічної парадигми лінгвістичних досліджень (с. 5). Відомо, що окремі вчені когнітивну лінгвістику разом із когнітологією вважають науковою парадигмою, з чим погодитись важко.

Тут же сформульовано низку завдань когнітивної лінгвістики, предмет її дослідження та розкрито сутність основного питання: у чому сенс когнітивного підходу до мови на відміну від інших, традиційно прийнятих. Спираючись на теорію Жана Бодріяра та інших вчених, переконливо доводиться, що когнітивна лінгвістика має слугувати ключем, який допомагає розшифрувати закодовану модель світу думок і слів, універсуму, "створеного заново", світу симулякрів, у якому "карта передуює території" [Бодрийяр 2004, 6]; пор. у зв'язку з цим популярну нині наукову гіпотезу Майкла Талбота та інших вчених про голографічну модель дійсності, яку моделює мозок людини [Talbot 1991].

У першому розділі розкривається низка наукових понять, пов'язаних із картиною світу як результатом світобачення людини. Особливу увагу приділено діалектиці лінгвального, концептуального та етнолінгвістичного аспектів картини світу у дзеркалі історії та культури народу. На відміну від більшості існуючих оглядів понять "картина світу", "мовна картина світу", "концептуальна картина світу" тощо автори рецензованого посібника представили власні версії визначень, які відбивають вже більш-менш усталені позиції лінгвокогнітології останніх років. Це є важливим для студента з огляду на розмитість та розмаїтість різних точок зору, якими переповнена сучасна наукова та навчальна література. Разом з тим, тут приділено увагу практично усім різновидам картин світу, про які пишуть сучасні вчені різних галузей: філософським, міфологічним, фізичним, релігійним, просторовим, часовим, соціальним, професійним, індивідуальним, загальним і т. д.

Найголовнішим предметом висвітлення, звичайно, є мовна картина світу, де, за твердженням Н. В. Слухай, своєю чергою, наявні дві картини світу – буденна, реальна і міфопоетична, які доповнюють одна одну (с. 33). Параграф "Символ і міф: чотирикратне співвідношення" глибоко розкриває сутність міфопоетичного складника мовної картини світу та міфопоетичної мови в цілому. В цьому та інших підрозділах книги думка про те, що "мова об'єктивує широкий спектр міфологічних

світів універсуму" (с. 50) розгортається і підтверджується багатьма яскравими прикладами з власних досліджень авторів та їх учнів.

Відповідно до цілей вивчення мовної картини світу розглядаються такі основні її напрямки: напрямок "логічного аналізу мови", напрямок етноцентричного аналізу мови, напрямок дослідження результатів об'єктивації національно-специфічних наївних знань, напрямок вивчення національно-специфічного у наукових картинах світу. На цікавих прикладах ілюструються різноманітні способи маніфестації мовної картини світу – безеквівалентна лексика, фразеологія, синонімічні ряди, внутрішня форма слова і словосполучень та ін.

Окремий підрозділ присвячено когнітивним явищам у психолінгвістичному висвітленні, а саме: когнітивній базі та системі ментефактів людини, образу як глибокої структури мовних одиниць і базовому шару концепту, асоціативно-вербальній сітці, що слугує ядром мовної свідомості особистості, культурним кодам у процесі мовної об'єктивації дійсності тощо.

Методологічна цілісність усіх розділів посібника забезпечується послідовним дотриманням фундаментальної ідеї про діалектику співвіднесення двох типів мислення: логічного і міфологічного. Це є відповіддю на питання про існування так званих нейтральних та етнічно маркованих знань, що відбиває людська когніція і закарбовує мовна свідомість. Саме із зазначеної позиції пропонуються визначення таких важливих понять, як концепт, ментальний лексикон та ін. З цієї ж позиції представлено цікаві результати асоціативних експериментів, аналізу значного корпусу мовного матеріалу, в якому зберігаються відбитки національних культурних кодів різних видів (просторового, часового, соматичного).

Другий розділ присвячено питанням когнітивної семантики як складника когнітивної лінгвістики. Спираючись на сформульовану вище методологічну настанову щодо співіснування двох (нейтральної та міфопоетичної – образної у ширшому розумінні) моделей мислення, детально роз'яснюються поняття "категорії" і "прототипу", які передують формуванню концепта у ментальності людини. Серед прототипів, які виникають внаслідок членування світу ресурсами категоризації, виокремлюються природні (натуральні, перцептивно зумовлені) і семантичні (понятійно, концептуально зумовлені), або соціально зумовлені, – в інших термінах інтерпретації (с. 95-96). Перцептивно зумовлені, своєю чергою, діляться на різновиди, які залежать від наявних органів чуття: зорові, слухові, тактильні, нюхові, смакові та ін. Національна ментальність і мова фіксує ці прототипи, про що цікаво та із залученням найсучасніших досліджень і матеріалу різних мовних культур розповідають автори посібника.

Третій розділ "Концепт як мовно-культурний феномен" описує спектр усіх основних та суміжних понять і категорій, що супроводжують тлумачення та вивчення цього складного інтердисциплінарного феномену. Читач має змогу ознайомитись з історією виникнення поняття "концепт", починаючи зі статті С. А. Аскольдова 20-х років минулого століття, та скласти власну думку щодо визначення концепту з огляду чисельних праць, який представлено в розділі. Чітко і переконливо висвітлюється співвідношення концепту і поняття, концепту і значення, концепту і слова,

концепту і ментальних структур, концепту і образу та ін, що, як відомо, зумовлює суперечки різних шкіл концептології. Корисним в теоретичному та прикладному аспектах є розгляд питань, пов'язаних із структурою концепту, його типологією та методикою дослідження в національних мовах (див. параграфи 3.3.; 3.4.; 3.6.).

Автори книги, спираючись на праці відомих мовознавців, говорять про різні підходи щодо виділення компонентів в структурі концепту, де відповідно виокремлюють різні структурні блоки: понятійний, образний, значущий, тілесно-знаковий, оцінний та ін., виходячи із семантичної позиції; ядерний, периферійний і т. п., якщо йдеться про польовий підхід, та ін. Завершує розділ параграф про концептосферу як сукупність концептів, що відбиває особливості світобачення певної національно-мовної спільноти.

Надзвичайно інформативний і глибокий за змістом розділ збагатився би ще більше, якби автори активніше залучили матеріал згадуваної вище монографії А. М. Приходька, де також представлено огляд тих самих понять, про які йдеться і в рецензованому посібнику.

Привабливою стороною посібника є те, що в ньому досягнуто невимушеної і такої потрібної гармонії *теорії і практики* когнітивної лінгвістики як неординарної *наукової галузі і навчальної дисципліни*. Авторами знайдено золоту середину, коли ретельно відібрані порції теоретичної інформації слугують достатнім підґрунтям для сприйняття практичної частини, яка у більшості своїй представлена у вигляді апробованих дослідницьких результатів та різних практичних зразків від робочої програми відповідного курсу до результатів праць магістрів, які досліджували концепти різних мовних картин світу (див. "Додатки"). Для викладачів й особливо – студентів-філологів кращого і бажати не можна. Є зразок – є обґрунтована платформа для самостійної творчості.

Високо оцінюючі рецензований навчальний посібник, мушу зробити пару критичних ремарок. Перша стосується неточності цитування думки про те, що за концепт "на відміну від поняття народ піде боротися" (с. 118). Помилково автори посилаються тут на моє прізвище, хоча насправді ця вже доволі відома метафорична думка належить академікові Ю. С. Степанову, який саме так говорив про концепт на одному з семінарів в Інституті мовознавства РАН, де я мав честь брати участь, і вже пізніше переказував це міркування Юрія Сергійовича у своїх публікаціях з посиланням на нього.

Друга ремарка є більш принциповою і стосується найменування методик концептуального аналізу. Так, на с. 168, зокрема читаємо таке: "...існує декілька спеціальних методик, розроблених дослідниками для вивчення концептів у межах відповідних теорій чи підходів. Йдеться насамперед про теорію профілювання, запропоновану Єжи Бартмінським, теорію вертикальних синтаксичних полів, розроблену Світлоною Прохоровою, теорію концептуального аналізу для виявлення глибинних, експліцитно не виражених характеристик імен-гештальтів Людмили Чернейко, теорію вертикального контексту Ольги Ахманової, а також фреймовий підхід Світлани Жаботинської та польовий – Юсіфа Стерніна". Далі в книжці описуються інші методики, наприклад "методика структурно-семантичного аналізу концептів, за

І. Михальчуком" (с. 172) та ін. Майже усі названі вельмишановні вчені не є одноосібними авторами зазначених методик. Їхня заслуга у більшості випадків полягає у високопрофесійному застосуванні наукових винаходів зарубіжної когнітивістики у своїх власних працях. Не С. А. Жаботинська, а Ч. Філлмор, Дж. Лакофф, Р. Ленеркер, М. Мінський та інші провідні зарубіжні вчені відкрили такий званий фреймовий підхід, а вже інші, в тому числі російські та українські вчені поширили, в чомусь удосконалили та відшліфували його на практиці. Те саме стосується ідеї польового підходу, яка належить не І. Стерніну, а класику мовознавчої і філософської думки – Й. Тріру, і т. д.

Висловлені міркування не знижують дуже гарного враження про рецензований навчальний посібник, який слугуватиме безцінним джерелом знань і практичних рекомендацій широкому колу студентів-філологів, аспірантів, викладачів, усіх, хто цікавиться проблемами лінгвістичної когнітології та концептології.

Література:

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрийяр. – Киев, 2004.
2. Воркачев С. Г. Российская лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития / С. Г. Воркачев // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2011. – Т. 70, № 5.
3. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / В. В. Левицкий. – Винница, 2009.
4. Манакін В. М. Мова і загальна симетрія універсуму / В. М. Манакін // Мовознавство. 2011. – № 3.
5. Talbot Michel. The Holographic Universe / Michel Talbot. – New York : New York Press, 1991.